

Sõjaajalugu teenäitajana

Minevik – sõjamehe teejuht? Kogemus, ajalugu ja teooria sõjalises ettevalmistuses. – Eesti sõjaajaloo aastaraamat 10 (16), 2020, 231 lk.

Toivo Kikkas*

Seekordne sõjaajaloo aastaraamat erineb mõneti varasematest, kuna sisaldab nelja eelmises, kaks aastat tagasi inglise keeles ilmunud aastaraamatu eesti keelde tõlgitud artiklit. Lisaks neile varem avaldatud uurimustele pakub värske aastaraamat kolme uut, spetsiaalselt selle väljaande jaoks kirjutatud artiklit. Seega on sõjaajaloo huvilistel igal juhul põhjust aastaraamatuga lähemalt tutvuda. Saatesõnas annab toimetaja Kaarel Piirimäe ülevaate 2018. aastal toimunud 9. Eesti sõjaajalookonverentsist, mille ettekannete põhjal kirjutati eelmises aastaraamatus avaldatud artiklid. Esmajärjekorras olid ettekanded ajendatud küsimusest: milline on sõjaajaloo positsioon sõjaväelises hariduses ja kas taktika kõrval peaks arvesse võtma poliitilist, kultuurilist ja sotsiaalset konteksti, lähtudes tsiviilühiskonna vaatenurgast? Viidates konverentsil avakõnega esinenud Martin van Creveldi märkmetele, tõdeb Piirimäe, et kui ühelt poolt ei saa eirata van Creveldi väidet sõja praktilisusest, siis teiselt poolt on ajaloo õppimine igale ohvitserile mõõdapääsmatu. Võib lisada, et sarnasele seisukohale jõuti Eesti Vabariigis aastatel 1919–1940, mil sõjaajalugu mängis sõjaväelises hariduses märkimisväärset rolli. Konverentsiteema teine ajend oli Piirimäe sõnul käimasolev kriis sõjaajaloo õpetamisel ohvitserihariduses Eestis, millest lugeja saab saatesõnast argumenteeritud ülevaate.

Kogumiku esimeses artiklis arutleb USA West Pointi sõjaväeakadeemia ajaloo professor dr. Clifford J. Rogers antiik- ja keskaja sõjaajaloo õppimise otstarbekusest elukutselistele sõjaväelastele. Tuginedes enda sõjaajaloo õpetamise kogemusele West Pointi kadettidele veerandsaja aasta vältel, rõhutab Rogers kriiti-

lise mõtlemise, sh. allikakriitika arenemist läbi ajalooõppe. Konkreetselt keskaegse sõjanduse tundmaõppimise kasutegur seisneb Rogersi väitel muu hulgas paljudes asümmeetrilise sõjapidamise näidetes, mida see ajajärk pakub. Eelmodernse sõjaajaloo õppimine võimaldab ohvitseridel omandada oskuse analüüsida problemaatilistest või kaudsetest teabeallikatest saadud infot. Analüüsivõimelised ohvitserid suudaksid Rogersi hinnangul langetada paremaid otsuseid nii planeerimisel kui staabitööl, aga ennekõike lahinguväljal.

Kanada Waterloo ülikooli ajaloo professor dr. Alexander Statiev võtab vaatluse alla 1799. aasta Alpide kampaania kui Vene mägisõjadoktriini lävepaku. Enne Aleksandr Suvorovi retke Itaaliast üle Šveitsi Alpide oli Vene armee sõdinud vaid lauskmaal. Koalitsioonis koos Austria ja Suurbritanniaga seisti nüüd vastamisi Prantsusmaaga. Šveitsis olid liitlasväed – austerlased ja venelased – kindral André Masséna juhitud Prantsuse vägede vastu vähemuses, mistõttu otsustatigi tuua üle Alpide Itaalias paiknev Suvorovi korpus. Lühima võimaliku tee valinud Vene väejuht ei osanud ette näha neid raskusi, mis tema kogenud võitlejaid septembri teises pooles alanud 150-kilomeetrilisel retkel St. Gotthardi mäekuruse ees ootab. Erinevalt venelastest tundsid neid ootavad prantslased mägisõjapidamise põhialuseid. Järgides Suvorovi õpetust „Kuul on loll, aga täak täitsamees“, üritasid venelased siiski ülesmäge täagirunnakut arvulises vähemuses prantslaste vastu. Soovimata rõõvida lugejat põneva loo üksikasjadest – neid kirjeldatakse enam kui paarikümmel leheküljel –, saab üldistavalt tõdeda seda, mis pole küllap saladuseks kellelegi: hoolimata sündmuse kinnistumisest Vene ajaloomallu kui kartmatu ja kuulsusriikase, sõjaretk siiski nurjus. Tõenäoliselt vähem teatakse, *miks* see nii juhtus. Statiev tõdeb, et nurjumise peapõhjus peitus operatsiooni ettevalmistamatuses. Mägedes peab strateegia olema lihtne, sest kerge on sattuda üllatuse ohvriks. Tasandikega võrreldes osutus arvuline ülekaal vähem tähtsaks teguriks ja märksa kriitilisemaks muutus logistika. Suurim õppetund sellest sõjaretkest oli Statievi hinnangul see, et Suvorovi ebaõnnestumisele järgnenud sajanädalil jätsid Vene kindralid järjekindlalt tähelepanuta oma eelkäijate mägedes võitlemise kogemused nii Kaukaasias, Balkanil, Karpaatides kui ka Afganistanis.

Kitsamalt või laiemalt käsitlevad kõik kogumiku artiklid probleemi: mis ohud valitsevad neid, kes ignoreerivad sõjaajaloo õppetunde või vastupidi – teevad nende põhjal vildakaid

* Toivo Kikkas (1983), MA, Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi ajaloodoktorant, toivo.kikkas@ut.ee

järeldusi? Aastaraamatu üks paeluvamaid artikleid on Poola Sõjateaduste Akadeemia sõjalise strateegia instituudi lektori dr. Łukasz Przybyło käsitus sõjaliste doktriinide loomisest ajalookogemuse alusel. Käsitluse tuumakust ei maksa ka imeks panna, kui võrd autor on kaitsnud doktoritöö sõjaliste doktriinide kujunemisest.² Przybyło analüüsib küsimust 20. sajandi nelja juhtumiuuringu – Saksamaa, Prantsusmaa, Iisraeli ja USA – näitel. Kõik näited kirjeldavad kogenud professionaalidest koosnenud kõrgemate peakorterite ettevalmistusi väga intensiivseteks sõdadeks, mis toimusid viimasel sajal aastal. Artiklis käsitletud Saksamaa doktriin loodi sõdadevahelisel ajal, aastatel 1918–1939. Loodud lahingueeskiri „Ühendatud relvaliikide juhtimine ja lahing“ põhines veendumusel, et sõjapidamine on kunst, mitte teadus. Juhtimisfilosoofia eeskujuks sai Esimese maailmasõja löögirühmade taktika. Eduka lahingu tuumaks oli manööversõda, mis koos ülesandekeskse taktika, ideega ümberpiiramisest ja otsustavast võidust ning eri relva-, taktika- ja väelike koostööst operatsioonitasandil moodustasid Saksamaa sõjalise doktriini neli tugisammast. Strateegia jäi samas vaeslapse ossa ja kuigi sõjapidamise põhitõdesid tugevdati sõjaajalooga, puudutati operatsioonitaset harva. Seevastu samal ajajärgul oma sõjalise doktriini välja töötanud prantslased jõudsid järelduseni, et lahinguväljal on tulejõul ülemvõim manöövri üle. Tankide rolli nähti vaid taktikas ning maa- ja õhuväe koostöö maalahingus pälvis prantslastelt vähe tähelepanu. Leiti, et kaitse on lihtsam kui rünnak, kuigi sõja võiduks on siiski vaja pealetungi, mis pidi järgnema pärast kogu rahva ja tema ressursside mobiliseerimist. Prantslaste sõjalist doktriini kujundas küll sõjaajalugu, kuid Esimese maailmasõja süvitsi uurimisest hoiduti. Viidates Robert Doughty käsitlusele Prantsuse sõjalisest doktriinist, peab Przybyło müütiliseks veendumust, et Prantsuse sõjavägi ei soovinud üldse rünnata. Ometigi on oma iva Doughty mõttes, et võrreldes Saksa armeega iseloomustas prantslasi kogemuste üheülbalisus: kui sakslased olid võidelnud Ida-Euroopas manööversõjas, siis prantslaste kogemused piirdusid peamiselt vaid ühelt rindelt, kus enamjaolt toimus positsioonisõda.³ Manööversõja kogemuste puudumisel

olnuks prantslastele tõenäoliselt märgatavaks abiks enda kogetu võrdlemine teiste läbielatudga.

Sõjaajaloost täiesti mõjutamata oli Iisraeli aastatel 1967–1973 väljakujunenud doktriin, mis põhines ainuüksi Iisraeli ohvitseride lahingukogemusel. Iisraeli strateegia aluseks oli arusaam vajadusest pidada lühikest sõda. 1956. aasta Siinai kampaania järel sai alguse Iisraeli „tankimaania“. Eeldati, et ka tulevikus saab lahinguväljaks Siinai poolsaare kõrbemaastik. Edu 1967. aasta Kuuepäevases sõjas paistis seda kontseptsiooni toestavat. Hoolimata äsjasest kogemusest ühendrelvaliikide kasulikkusest, koosnesid Iisraeli väeosad nüüdsest peaaegu eranditult tankidest. Real eeldustel põhinenud Iisraeli strateegia ja sõjaline doktriin osutusid 1973. aastal Yom Kippuri sõjas vigasteks. Esimene ja küllap kaalukaim viga oli eeldus, et Iisraeli luure tagab vähemalt 48-tunnise eelhoiatuse. Tegelikuses nii ei läinud ja Iisrael sõjas strateegilis-poliitilise taseme võitu ei saavutanud, noppides küll taktikalise võidu. Tasub lisada, et ühtlasi oli purustatud müüt võitmatust Iisraeli armeest. Samuti vähendas Efraim Inbari hinnangul iisraellaste võidutunnet tõsiasi, et Yom Kippuri järel kasvas Iisraeli sõltuvus USA-st ja seda mitte ainult sõjalise toetuse vallas.⁴

USA sõjalise doktriini kujundamine aastatel 1973–1991 oli kantud lüüasaamisest Vietnami sõjas ja äsjasest Yom Kippuri sõjast. Loodi väljaõppe ja doktriini väejuhatus, mille etteotsa kinnitati kindral William E. DePuy. Tema juhtimisel valmis uus lahingueeskiri, mis kohe ka kriitikat pälvis. Selle peamiseks puuduseks sai vaid materiaalsete tegurite arvestamine. DePuy järglane kindral Don Starry kehtestas uue doktriini – õhk-maa-lahingu – aluseeldused, milleks olid (sõja)ajalugu ja sõjapidamise põhimõtted. See ei jäänud viimaseks lahingueeskirjaks, kuigi järgmises versioonis enam revolutsioonilisi muudatusi ei olnud. Tuleb nõustuda Przybyło tõdemusega, et USA sõjalise doktriini areng on pidev. Ameeriklaste õhk-maa-lahingu doktriini efektiivsuse illustreerimiseks toob autor 1991. aastal toimunud Easting 73 lahingu, milles Ühendriikide üksus hävitas kiirelt endast arvukama vaenlase. Lõppsõnas tõdeb Przybyło, et sõjaajalugu on ohvitserkonna harimisel mõõdapääsmatu ennekõike „intellektuaalse võimendajana“ – selle toimimiseks on vaja ka teiste tegurite koostööd.

Välisriikide autoritest on väljaande lugejale varasemast tuttav Bundeswehri sõjaajaloo ja

² Vt. lähemalt 2010. aastal kaitsitud doktoritöö põhjal koostatud monograafiat: L. Przybyło. *Doktryny Wojsenne. Historia i Ocena*. Warszawa: Tetrakon, 2018.

³ R. A. Doughty. *The Seeds of Disaster. The Development of French Army Doctrine 1919–1939*. Hamden: Archon Books, 1985, lk. 76, 85.

⁴ E. Inbar. *Israel's National Security. Issues and Challenges Since the Yom Kippur War*. New York: Routledge, 2008, lk. 3.

sotsiaalteaduste keskuse teadusdirektor ning Halle-Wittenbergi Martin Lutheri ülikooli uue ja uusima ajaloo erakorraline professor dr. Jörg Echternkamp. Seekordses artiklis küsib Echternkamp: millist minevikku sõdur vajab? Autor arutleb sõjaajaloo rolli üle tänapäeva Saksamaa sõjaväepedagoogikas. Ta väidab, et ajaloo õpetamine ja demokraatia on olnud ja on ka tulevikus ühte põimitud mineviku kajastamisega Bundeswehri. Andes ülevaate sõjajärgse Saksamaa relvajõudude arengust, rõhutab Echternkamp, et demokraatliku Bundeswehri mineviku mälestamine on nii sisult kui ka vormilt lahutatud Kolmanda Riigi ja Wehrmachi ajajärgust. Tegemist on aastaraamatu mahult kõige lühema artikliga, kuid kahtlemata on tegu huvitava küsimusega.

Rootsi Kaitseakadeemia vanemlektor dr. Tamir Libel käsitleb USA ja Briti ohvitseride haridust ning sõjaajaloo ja õppejõudude rolli õppes pärast külma sõda. Ameerika ja Briti sõjakolledžid suurendasid sõjaajaloo õppe osakaalu, et teha kohustuslikuks individuaalse uurimistöo kirjutamine. Tasub märkida, et sama suunda hinnati Prantsusmaa eeskujul ka Teise maailmasõja eelses Eestis. USA ja Briti ohvitseride õpet täiendasid samuti sõjamängud ja matkad. Libel rõhutab tsiviilteenistujatest sõjaajaloolaste raskusi organisatsioonis, kus puudub akadeemilisele maailmale omane autonoomia ja individuaalsus. Tema hinnangul valitseb nii ohvitseride kui ka sõjaajaloolaste hulgas kasvav üksmeel, et sõjaajalugu parendab ohvitseri professionaalset arengut, tagades neile võime teha järeldusi olulistest õppetundidest.

Eesti autorite esindamise au on Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia uusima aja kaasprofessoril dr. Kaarel Piirimäel. Esimese maailmasõja näitel analüüsib autor sõjaväeliste organisatsioonide kohanemist muutuva lahinguväljaga. Kuidas suudab üks tänane sõjavägi oma bürokraatliku ja konservatiivse organisatsiooniga olla innovatiivne? Selles võiks Piirimäe hinnangul olla teenäitajaks ajalugu. Tema arvates ei ole Esimese maailmasõja õppetunnid kaotanud oma tähendust ka praegu. Analüüsides brittide – esiletõstmist väärrib nende kolmeosaline tuleplaan kui uudne kaudtule meetod – ja Saksa armee uuendusi eri etappides – rõhutada tuleb ründerühmade taktika teket –, tõestab Piirimäe sõjaväeliste organisatsioonide vajadust suuta sõja puhkedes kiiresti kohaneda. Tasub märkida, et brittide innovatsiooni kaasa toonud tehnilised uuendused said alguse allüksustes, mitte maaväe juhtkonnas, ja kõrgemate ohvitseride teadmatus rindel toimuvast hoopis piiras innovatsiooni. Piirimäe peab võimalikuks, et Esimese maailma-

sõja tähtsaimaks õppetunniks võis olla tõdemus, et efektiivselt sõjavägi on õppiv sõjavägi, ja on vaja valmistuda ettenägematuks. Meenutagem siinkohal Łukasz Przybyło analüüsitud Yom Kippuri sõda, kus hoolimatus ettenägematute tegurite osas maksis Israeli armeele valusalt kätte.

Aastaraamatu viimases artiklis analüüsib Taani Kuningliku Kaitsekolledži vanemteadur, kolonelleitnant Steen Bornholdt Andersen kolme 20. sajandi esimesel poolel Saaremaale korraldatud maabumisoperatsiooni. Operatsioon Albion 1917. aastal, Beowulf 1941. aastal ja Moonsund 1944. aastal on omavahelisse võrdlusesse asetatuna huvitavad seetõttu, et vastamisi olid kolm erinevat pealetungidoktriini ja kolm erinevat kaitседoktriini. Albioni edu oli kiire – viis päeva pärast Tagalahes maabumist jõuti Muhu saarele. Selle operatsiooni puhul tuleb nõustuda Andersenigi välja toodud tõsiasjaga, et 1917. aasta sügiseks oli Vene armee katastroofilise kiirusega lagunemas ja tema võitlusvõime – mh. sõjatüdimuse tõttu – enam kui küsitavas seisus. Kui Albion oli toetunud üllatusele – üllatusid ka sakslased, kellele alistus umbes 5000 poolsaarel võidelnud venelast –, siis Beowulf tugines jõudude koondamisele ja tänu punaarmeele visale vastupanule kulges operatsioon aeglasemalt kui 1917. aasta üllatusrünnak. 1944. aasta sügisel oodati Nõukogude 8. armeelt Lääne-Eesti saarte vallutamisel kiiret tempot. 28. septembrile planeeritud operatsioon, mille eesmärgiks oli saartel paiknenud Saksa üksuste hävitamine, pidanuks olema edukalt lõppenud 5. oktoobriks. Nii ladusalt Punaarmee oma plaane siiski ellu viia ei suutnud. Viimased sakslased evakueerusid alles 24. novembri varahommikul ja seega kukkus sõjaplaani üheks pooleks seatud sakslaste hävitamise eesmärk läbi. Andersen küsib: kas saarte kaitsjate kaotus oli kokkusattumus, kuigi kõigil kolmel juhul olid nad rünnakuks ette valmistunud? Tema järeldus on, et kes tahes soovib hoida enda kontrolli all Saaremaad, peab ilmtingimata kontrollima Väikese väina tamm; ligipääsu Liivi lahele aitab omakorda kontrollida Sõrve poolsaare valdamine.

Aastaraamatu seitse artiklit annavad nii sõjaajaloo huvilistele ohvitseridele kui ka kogunud sõjaajaloolastele piisavalt tõendusmaterjali selle kohta, et sõjaajalool on ohvitseride hariduses täita teenäitaja roll. Kui nimetatud aastaraamatu artiklid käsitlevad enamikus suurriikide kogemust sõjaajaloo õppimisel, siis tulevikuperspektiivi silmas pidades oleks väga huvitav Läänemere idakalda riikide kogemustele keskenduv valik.